

VAN AĞZININ OLUŞUMU VE BAZI ÖZELLİKLERİ

Bedri SARICA*

On the development of Van dialect and its some peculiarities

Van speech is classified within Eastern Anatolian Turkish. This region is a vectoral one in which in Turkish, Persian and Semitic cultures are met. The first Turkish settlement known in the region is Hun approximating the period 338 A.d. This was followed by the migration of Sabar's and Hazar's. However, the establishment of Turkish language was made after the Seljuks. Ahlatshah, Aqqyunly, Karaqyunly, Safavid and Ottoman periods contributed to development of the Turkish language's structure in this region. The language spoken in the region is called Oghouz Turkish and includes some elements of Kiptchak dialect.

Keywords: Van speech, Seljuks. Ahlatshah, Aqqyunly, Karaqyunly, Safavid and Ottoman, influence of Kiptchak.

Ağız, bir ülkenin bölgeleri arasındaki söyleyiş farklılıklarıdır. Ağızların oluşumunda "ağız"ı konuşan toplulukların farklı uruk ve boyları etkili olur. Türklerin Anadolu'ya gelişleri sayıca kalabalık, boyca çeşitli olmuştur. Çok dar yerleşim alanlarında bile birbirinden değişik söyleyiş biçimlerinin bulunması, bu topraklara gelenlerin önceki farklılıklarını yeni ülkelerinde de sürdürdüğünü gösterir. Bilindiği Oğuzlar 24 boydan oluşur ve 24 boyun tamamı Anadolu'da yurt bulmuştur. Oğuzlardan başka, değişik bölgelerde, Kıpçak Türklerinin de izlerini takip etmek mümkündür. Evliya Çelebi Ahlat'tan söz ederken burada Çağataycaya ve Moğolca'ya yakın lehçelerden bahseder, örnek bazı cümleler verir.¹

Van; Anadolu'nun İran, Maveraünnehir ve Kafkas yollarının birleşim noktalarından biridir ve birçok kavmin geçişini sağlamıştır. Tarihi süreç yönünden.

* Yard. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

¹ Evliya Çelebi. *Sevâhatname*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. IV. Kitap, YKY yay. s. 92'de "İşven, gümüşven, gorumize, varmışınız, bizim kavı gibidir, Boğar evüdi, dikeli geleserlerdir, meni suncamışdır, Şad bay kıstıdır, avıtdım Şol kıstı manka dmedir, savular savladım, va'ni ağlava kaldım Barımız uruş kıstımız va'ni cumlemiz ceng âdemviz" biçimindedir") Bu cümleler herhalde buaz yanlış okunmuş olmalı. Ama Çağatay Türkçesine yakın olan ifade ve sözcükler seçilebiliyor. *Barımız* "hepimiz", *savu* muhtemelen "sagu" olmalı.

bölgenin kültürel yapısında Fars, Moğol, Arap, ve Türklerin derin izleri görülür. Türklerin özellikle Selçuklularla² başlayan yerleşimleri kısa zamanda Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Gevaş ve Van'ın bayındır bir hale gelmesini sağlamış, coğrafyanın yerleşime elverişli olması önemli bir Türk nüfusunun bu havaliyi yurt tutmasına neden olmuştur.

Van, Türk dili coğrafyasının Anadolu sahasında yer almakla birlikte, özellikle Azeri Türkçesinin etkisi altındadır. Bu etkiyi yapı, ses ve söz dağarcığı yönünden görebiliriz. Anadolu'nun iç kesimlerinde bilinmeyen, ancak Azeri sahasında ortaya çıkmış bir çok kelimeye Van'da rastlayabiliriz.

Burada tek bir Van ağzından söz etmek mümkün değildir. Bölgenin çeşitli zamanlarda ve halen değişik sebeplerle göç alması, sosyolojik farklılaşmaların yanında dil değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Van'ın Türk yurdu olmasından³ sonraki nüfus hareketliliği ile ilgili tarihi ve güncel şu bir kaç durumu sayacak olursak bölgedeki etkileşimi ve değişimi daha iyi anlamış oluruz:

Safevî - Akkoyunlu-Akkoyunlu-Osmanlı ve özellikle Safevî - Osmanlı hakimiyet mücadelesi sırasında bir takım Türk boyları yer değiştirmiştir.⁴

Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi sonucunda Van, Karaman bölgesinden göç almıştır.⁵ 1468 yılında Osmanlıların eline geçen Karaman ülkesi uzun zaman Osmanlıya direnmenin acısını pahalı ödemiştir. Şikârî'ye göre yalnız Aksaray'dan 31.000.000 "müslüman" 7.000 "kâfir" kişi sürülmüştür.⁶

Kuzey Azerbaycan'ın ve özellikle Karabağ'ın Ruslar tarafından işgali sebebiyle Van göç almıştır.

Güney Azerbaycan'daki çeşitli olaylar⁷ yüzünden Van göç almıştır.

1915 yıllarında Van'da meydana gelen olaylarda binlerce Türk başka bölgelere göçmek zorunda kalmıştır. Bunların sayısı bilinmemekle birlikte bölgenin asıl nüfusunun büyük yara aldığı düşünülebilir.⁸

Ekonomik sebeplerle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Karadeniz'in Çaykara ve çevresinden Van'ın Saray ilçe köylerine aileler yerleştirilmiştir. Bu göç, yörede

² Alı Sevim, *Anadolu'nun Fethi – Selçuklular Donemi*, TTK, yay . Ankara 1988, s 13-15. Aynı konuda ayrıca bkz. Orhan Kılıç, *XII ve XIII Yüzyıllarda Van*, s 5.

³ Orhan Kılıç, *age* , s. 6-7.

⁴ *Age* , s 13-18 ve devamı.

⁵ Kaya Kayaçelebi, *Doğunun Yıldızı Van (Her Yomuvle)*, s. 55, 56

⁶ Feridun N. Uzluk, "Karaman-Oğulları Hakkında İki Ağıt", *TDAY Belleten*, 1962, Ankara 1963, s. 67-105.

⁷ Orhan Turkdoğan, *Güneydoğu Kimliği*, s. 24

⁸ *Cumhuriyetin 75 Yılında Van*, s. 63-65 Van 1915 yılından önce oldukça kalabalık bir nüfusa sahipti. 1889'da 35 000 olan Van nüfusu işgal ve isyanlar sonrası 7 000'e kadar düşmüştür

bir ağız değişikliğine neden olmamakla birlikte bölgeye gelen Karadenizli vatandaşlarımızın orijinal ağız özelliklerini büyük ölçüde koruduğu gözlenmektedir.

1982 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitenin faaliyete geçmesiyle şehre çok sayıda öğrenci ve öğretim görevlisi gelmiştir. Bunlar şehrin dokusunda nisbeten etkili olup yerli halk üzerinde örnek bir şive niteliği taşımaktadır. Ancak bu etkinin gençler üzerinde daha belirgin olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Afganistan'ın Ruslar tarafından işgaliyle bu ülkedeki Kırgız Türklerinin bir bölümü Van'a yerleştirilmiştir. İlk önce Erçek'e bağlı Karagündüz köyüne yerleştirilen bu topluluk daha sonra Erçiş'in Ulupamir köyüne taşınmıştır. Bugün 3000 civarındaki Kırgız Türkü bu köyde yaşamaktadır. Malatya'ya giden bir grup da buraya göç etmiştir. Bu Türk topluluğunun yerel ağız üzerinde etkisini söylemek -şimdilik- mümkün değildir. Kırgızların Van'da dünyaya gelenleri hem yerli hem de merkezî Türkçenin özelliklerini göstermektedir. Söz dağarcığı yönünden yavaş yavaş Türkiye Türkçesinin sözcüklerini tercih etmeye başlamıştır. Okulda öğretilen T.Türkçesi eve de sirayet edince Kırgız ağız özellikleri başkalaşmıştır.

Terör sebebiyle Van göç almıştır. Özellikle Hakkari ve köylerinden Van'a gelen vatandaşlarımız başlangıçta yerel dil özelliklerini korumuş olsa da şimdilerde umumî dil özelliklerini kullanıyor görünmektedir.

Van insan hareketliliği yönünden İzmir, Ankara, Antalya, Adana, Gaziantep, Bursa, İstanbul, Balıkesir ve Aydın illerine göç verirken; Hakkari, Siirt, Muş, Ağrı ve Bitlis illerinden göç almaktadır.

Son olarak kamuya ait kurumlarda çalışmak üzere pek çok kişinin Van'a gelmesi, bu bölgede tek bir dil karakterinden söz etmemizi zorlaştırıyor. Bu yüzden çekirdek Van kültürü ve ağız gün geçtikçe değişimlere maruz kalmaktadır. Basın yayın araçları ve özellikle televizyonun mahalli ağız üzerinde derin etkisi vardır. Yine üniversitenin yaklaşık 20 yıllık mazisi, *standart bir Van ağzını* tespit etmeyi imkansız kılmaktadır

Van ağızı üzerine yaptığımız bu incelemede örnekler için daha çok Yılmaz Onay'ın doktora çalışmasından⁹ yararlandık. Bu çalışma Van'ın -özellikle yerli-sözlü geleneğinin tespiti konusunda şimdiye kadar hazırlanmış en geniş eserdir. Eser, dil araştırmaları için çok uygun bir çeviri-yazı sistemine sahip olmasa da bir çok dil özelliğini barındırması açısından dikkate değer. Kendisine buradan teşekkürlerimizi sunuyoruz.

⁹ Yılmaz Onay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Van 1995

Van Ağzı

Van ağzı konusunda ilk çalışmalar derleme mahiyetinde olup Ahmet Caferoğlu'nun *Anadolu Ağızlarından Derlemeler* adlı kitabında toplanmıştır.¹⁰ Bu derlemeler genellikle manzumdur. Yöreyle ilgili bir diğer derleme Hamza Zülfikar'a aittir. Zülfikar, "*Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri*"¹¹ adlı yazısında Bitlis ve Ahlat ağzıları üzerinde durmuş, bazı ses özelliklerine değinmiştir, kendi derlediği birkaç metni makalesinin sonuna eklemiştir. Van Kütüğü'nde¹² Van ağzı konusunda kısa bir girişten sonra yöreden derlenmiş çeşitli metinler verilmiştir.

*Evliya Çelebi Seyahatnamesi'*nde Van ağzı:

Van'ın tarihî metin olarak tespit edebildiğimiz en eski söyleyiş örnekleri Evliya Çelebi'den nakledilmiştir. Evliya Çelebi Van'ın Safevîler tarafından kuşatılması sırasında verilen mücadeleyi Vanlıların ağzından söyle verir:

- *Vanlı eydur: "Hey kişi, Kel Rüstem Hân çağında kal'amızda kaht [u] gâla olup pişik eti ve çomar ve turaş ve tola(bugün tula) kopek eti yemişiğ ve şehidlerimizden bacımız ve haltemiz ve 'ammimiz ve evlâdımız etlerin yeyup Van kal'asının bir taşıma bin baş verup Kel Rüstem'e Van'ı vermemişiğ" deyü tefâhur kışb ederler.*¹³ Dikkat edilirse bu cümlelerdeki I. Çokluk yapısı bugünkü Van ağzıyla aynıdır. Yine *pisih* "kedi" anlamıyla az çok değişmiş olarak bugün de yaşamaktadır. Çelebi'nin çeşitli tarihlerde yazılmış bazı binalara konulmuş tarih düşülmüş yazılarda Van ağzına yakın bir ifade göze çarpmıyor.¹⁴ Bunlar edebî bir dille yazılmış ibarelerdir.

Suphan dağı bahsinde anlatılan garip bir olay yine ilginç bir dil özelliği içerir: "*Bu küh-ı bulend üzre kavım-i Yahüd urüc etse bi-emri'l-lahi Ta'âlâ zehresi çâk olup mürd olur. Hattâ Yahüd hahamlarının birine "Van'da Subhân dağına varasın!", desen "Başım ugrayup bolay ki sen varasın!", derler.*"¹⁵ Bu cümlede yer alan *bolay ki* yapısı Kıpçak Türkçesinin bir kalıntısıdır.¹⁶

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, TDK yay. Ankara 1995 (1. bs. 1951) s. 1-50

¹¹ Hamza Zülfikar: "Van Golu Çevresi Ağızlarının Özellikleri". *Omer Asım Armağanı*, İDK yay. Ankara 1978. s. 297-317

¹² *Van Kütüğü*, YYU. yay. Van 1992. s. 261.

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Yücel Dağlı, Seyit Alı Kahraman. IV. Kitap. YKY yay. s. 114. Aynı bölüm için ayrıca bkz: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Sadeleştiren Zuhuri Danişman). İstanbul 1970. C. VI. s. 258

¹⁴ Evliya Çelebi. *Seyahatname*, (Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran, Necatî Aktaş). İkra yay. C. III-IV s. 554

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY yay. s. 97.

¹⁶ Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çagatay-ı ve Türkî Osmâni*, Mihran Matbaası. İstanbul 1298

Vanlıların lisanları bölümünde Çelebi “*Bu kavmin mâbeynlerinde isti'mâl olunur bir güne lehce-i mahsûsaları var kim bir diyâr lisânına benzemez.*” diyerek ilginç gördüğü şu sözleri vermiştir:¹⁷

Pisih: kedi (bugün pişik)

bıhıri: ocak (“baca” anlamında)

geven: diken, çalı

kepan: sarılık

göyündürmişem: yakmışım

Bacıma bir baş varam: Kızkardeşimeme bir bakayım.

Heleş, keleş ideyim: Gülelim, oynayalım (Bugün bu anlama yakın olan *helleş gulleş etmah* biçimi kullanılmaktadır.).

Germede çimdım: Hamamda yıkandım. (Bu gün hamam için *sıcah* sözcüğü kullanılmaktadır.)

Şad bâşem: Şen ve maldarım.

Kuzeyi apargilen (apargilen: getir. -gilen: emir şeklidir Şimdi -ginen.): Bardağı getirsene.

Bes çâş çağı olupdur: Evet, kuşluk yemeği vakti olmuştur.(-*updur* geçmiş zaman şekli bölge için yabancı bir çekim sayılmaz.)

Bu ibarelerde de büyük ölçüde bugünkü Van ağzına hem ek hem de söz dağarcığı yönünden aynılıklar söz konusudur. Denilebilir ki 17. yy’dan günümüze kadar Van’ın dil özellikleri ana hatlarıyla aynı kalmıştır.

SES BİLGİSİ

Van ve çevresinde konuşulan ağızlar “*Doğu Grubu Ağızları*”¹⁸ altında incelenir. Doğu ağızlarının en önemli özelliklerinden birisi, kalın ünlülerin pek çoğunun inceleşmesidir.

Van Kütüğü’nde, Van ağzında kullanılan sesler konusunda sekiz ünlünün yanı sıra *ā, ī, ó, õ, õ, é, ë, ü*, seslerini de verilmiştir.¹⁹ Ahmet Caferoğlu belli bir ağız yapısından ve çeviriyazı sisteminden söz etmemekle birlikte kendine göre bir işaret sistemi kullanmıştır. Buna göre derlediği metinlerde göze çarpan çeviriyazı işaretleri şunlardır: *â, ä, ā, ,è, ē, e, õ, ī, ü, t̄, ,ı, k̄, ğ, ğ, g’ , ã, ú, ó, ò*, seslerini verir. Hamza Zülfikar Bitlis, Van, Ahlat civarı için yukarıdakilerden farklı olarak *göyh, çeyhmece, eyhmeç* örneklerinde görülen *yh* ile *η* sesini de verir. *η* sesinin nazallık durumunu ve duyulma oranını az görür.²⁰ Biz

¹⁷ *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, YKY yay. s. 124*

¹⁸ Levlâ Karahan. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara 1996, s. 1.

¹⁹ *Van Kutuğu, YUY yay. Van 1992 s. 261.*

²⁰ Hamza Zülfikar. *agm*, s. 308

bu sesi Van'da yalnız Farsça sonu *ng* ile biten sözcüklerde duyuyoruz. Ayrıca *even* (evine) gibi sözcüklerde az da olsa bir nazallık söz konusu olabilir.

Bizim duyabildiğimiz sesler mevcut alfabedeki seslerin dışında şunlardır: *é, ē, ä, ì, ā, ğ, k, ò, ó* bu seslere ilaveler mümkünse de günlük konuşmada ayırt edilmesi zordur.

Van ağzında ilginç bir özellik, ünlü uyumunun sanki dikkatli bir şekilde tatbik edilmeyişidir. Kökü izleyen ünlüler, genellikle birbirini muhalefet edencesine farklılaşır: *açılmışım, gidım (gideyim), ekmayımı (ekmeğini), getirı (getiriyor), incımdı (incindi), yapı (yapıyor), dayırmancı (değirmenci) vb.*

Bunda daha çok ara ses dediğimiz “a” ile “e” (ä), “ı” ile “i”(i) sesleri arasında geçiş seslerinin olması durumu karıştırmaktadır. İşin zor tarafı derlenen kaynak kişinin zaman zaman aynı sözcükleri farklı telaffuzları işaretlemeyi bir hayli güçleştirmektedir. Kaldı ki, *ağız buluşması* diyebileceğimiz durumun etkisi söz konusudur. Verilen sözcüklerin bir kısmı -yöreden vatandaşlarımızca- farklı ses özellikleriyle değerlendirilebilir. Ancak ağız tespiti anlık ve maalesef derleyene göre de değişebilen hususiyetler içerebilir.

Efrasiyap Gemalmaz doğu ağızları içinde yer alan Erzurum ağızlarını araştırmasına göre incelemede başka etkenler yanında eski harekeli imlânın etkisinden bahseder. Ona göre bu yazıyı okuyanlar “*elif*”, “*vav*” ve “*ye*” harflerini kalın ünlü, hareketleri de ince ünlü olarak okumuşlar, bu yüzden bir çok Arapça sözcükteki ünlüler incelmıştır: Ahmed > Ehmed, kader > geder gibi.²¹ Tanınmış Özbek bilgini Fıtrat Özbek Türkçesindeki ses uyumunun bozulmasında Fars edebiyatı ve *medrese tecvidinin* etkisini tespit etmiştir.²² Özellikle Doğu Anadolu’da görülen ses uyumuna muhalif özellikler, bölgenin medrese ağırlıklı bir eğitim anlayışını sürdürmesi yanında Arap ülkelerine ve İran’a sınır olmasından ileri gelir.

Hamza Zülfikar bölgedeki ses uyumundaki bozukluğun sebebi olarak Farsça’nın etkisini ileri sürer. Ayrıca bu bölgede bir çok ekin tek şekilli kullanımları uyumu bozmaktadır.²³

◆ Doğu grubu ağızlarının bir özelliği olarak Van ağızlarında bazı eklerin sonunda yer alan “ı, u, ü” ünlüleri “i” olarak söylenir: (Meslek eki -çl, -ll.. iyelik eki -l, -sl, belirtme hal eki -l, soru eki -ml, görülen geçmiş zamanın III. Teklik kişisi -dl) *dayırmancı (değirmenci), avcılardan (avcılardan), gafasını, oldogi, gatırı, atdı, vurdı.*

²¹ Efrasiyap Gemalmaz. *Erzurum İli Ağızları*, s. 97.

²² Yusuf Avcı, *Fıtrat*, s. 166-167

²³ Hamza Zülfikar. *agm*, s. 306

◆ Ön damak ünsüzü “g”si ile art damak “g”sı iki ünlü arasında ve hece sonunda korunur: *begendi*, *geldigini degilem* (*deyl* biçimi de var), *bocegisen*, *deliginen* (*deliğinden*), *Ögäy ana*, *oglı*, *sagı* (*sağıyor*) *eşgılıh* (*ekşilik*). Doğru ağızlarının önemli bir özelliği sayılan bu durum az da olsa yumuşak “ğ” ye dönebilmektedir. Kanaatimizce bu daha çok son yıllarda hissedilen bir ses olayıdır. *Çiy* (*çiğ*) ve *öy-* (övmek) örneğinde bir değişim söz konusudur.

◆ İç seste *ğ* ve *k*'nin kimi sözcükte *ğ* ve *g* seslerine dönüştüğü görülür: *eski*>*asgi*, *asgik* (*eski*) *başka*>*başğa*, *fağat*>*fagat*, *balkon*> *balgon*.

◆ -k->-y-

mehteb> *méytép*

◆ Ön ses *ğ/ğ*'sı konusunda yöre *ğ* tarafındadır:

Ğardaş, *gaz-*, *galdır-*, *ğadın*, *ğapı*, *ğorh-*, *ğopar-*, *ğılıç*, *gırmızı*, *ğuyu*, *gıvvét*, *ğal-*, *ğah-*, *ğıl-*, *ğap-*, *ğari* vb.

◆ Ön ses *k/g* sesleri genellikle standart Türkçe ile aynıdır.

Gél-, *git-*, *gör-*, *gül-*, *götör-*, *gémik*.

Kolğá bunların dışındadır.

◆ Art damak ünsüzlerinin etkisiyle ünlü kalınlaşması görülür: *indirah*, *yeşillih*, *viyacah*, *yazılıh*, *bah-*, *artılıh*, *yoh*, *çoh*, *balıh*, *yanılıh*, *uşah*, *yastılıh* vb.

◆ *p/b* konusunda Vanlı iki türlü eğilimi de destekler:

bişir-, *barmak*, *kälbätin* “*kelpeten*”

Ancak “*papuç*” “*parhaç*”, “*parmah*” “*paca*” *piçah* *poğ* gibi *p*'li şekiller de vardır.

◆ İç seste yuvarlaklaşma: *bül-* “*bil-*”

◆ **b/m**

İki şekilde görülmesine karşılık *m*'li biçim yöre için daha karakteristiktir:

min- : *bin-*, *man* : *ben*

◆ -g->-v-

ogle>*övla*

◆ -k/-h:

bah-, *yoh*, *halbür*, *çih-*, *bırah-*, *ğah-*, *tah-*, *yah-*, *ah-*, *tavuh/toyuh* (*tavuk*), *eyah*+*gabi* (*ayakkabı*), *ahşam* (*akşam*), *ğuyruh*, *sıcah*, *hazırlılıh*, *oh* (*ok*)

◆ -k/-h-

çuhur, *sahlan-* *çihar-*, *arha*, *sahlan-*, *yuhu*, *ahıl*.

◆ **ğ->ğ-**

kapı> *ğapı*, *kadı*> *gadi*, *kendi*>*gändi*, *kadın*>*ğadın*, *kuru-*>*ğuru-*, *kaç-*>*ğaç-*, *kal-*> *ğal-*, *korku*>*ğorhi*, *kız*>*ğız*, *kolay*>*ğolay*

◆ **t/d-**

daş, *dırnah*.

t'li biçim de var: *tükan* (*dükkan*)

◆ Esk si Türkçe’de *küdegü* “güveyi, damat” biçiminde olan sözcük Van Ağzında *giyev*’dir *buzagü* sözcüğü *bızav* biçimindedir.

◆ **-ğ/-y-**

dâyıl (değil), *âyıl-* (eğil-), *dâyırman*, *duymä* (dügme) (Zaman zaman g’li biçimlerde kullanılıyor. Yalnız bu g biraz daha geriden çıkan bir sestir. Kalına yakındır.)

Azeri Türkçesinin bir özeliği olarak son ses k’si ünlü ile başlayan ek aldığında y sesine dönüşür: eşâyım (eşeğim), yémâyını (yemeğini), Köpâyın (köpeğin)

◆ Arızı uzunluk:

Ağabey>ābéy, ne irse>nēysé, ananız>anāz

◆ Bazı son ve iç ses durumundaki ç’ler ya c’ye, ş’ye ya da j sesine dönüşebilir:

aç>ac (karm aç), pabuççu>papuçci, işçi>işci, nöbetçi> nobétci

ç>j dönüşümü hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde ortaya çıkabiliyor:

mecbur> méjbur, aç>aj, açlık>ajlıh, geç>gég

aç-> aş-, uç>uş, sıçra->sışla-, uş- (uç-), géş (geç), géş- (geç-), ağaş (ağaç).

İkizleşme

Azeri Türkçesindeki ikizleşme olayı bu yöre için de geçerlidir:

Yéddi, sékkiz, dokğuz, sabbah eşşāh.

Türeme:

◆ Belirli bazı kelimelerde ön ses “y”ünsüzü düşebilmektedir. Metnimizde düşmemiş örnekleri olsa da özellikle Azerî etkisinin arttığı çevrelerde bu ünsüz düşmektedir: *ilan (yılan), ulduz (yulduz biçimi de var) (yıldız), üzük (yüzük), üzünü (yüzünü), uk (yük).*

Bunların yanı sıra “yän-“ “inmek”, *yaldat-* “aldat-“*yäriş-* “eriş-“ fiillerinde türeme vardır.

◆ Ön seste “h” türemesi görülür: *eğer>hägär, elbet>həlbät*

◆ Küresinli ağzı üzerinde yaptığımız araştırmada arkaik bir sözcük olan *ig* “hastalık” sözcüğünün aynı anlamdaki *dığ* biçimine rastladık. Aynı sözcüğün genişlemiş fiil şekli *dığla-* “hastalanmak” biçimi de vardır.

Ses ve hece düşmeleri:

◆ Belirli bazı kelimelerde ön ses “y”ünsüzü düşebilmektedir. Metnimizde düşmemiş örnekleri olsa da özellikle Azerî etkisinin arttığı çevrelerde bu ünsüz düşmektedir: *ilan (yılan), ulduz (yıldız), üzük (yüzük), üzünü (yüzünü).*

◆ Yönelme eki almış olan I. Teklik kişi zamiri *ben >bana*, Van ağzında son ünlüsü düşmüş olarak “maan” biçiminde söylenir. Aynı biçimde *sen>sana* Van ağzında “saan” olur. Yine tipik bir Van söyleyişi içerisinde yer alan *Allahan* “Allahına” yapısı da bu türdendir:

-Maan gırh at lazımdır

Goyden uç alma duşdı: Biri maan, biri heķayat diyená...

-Yahu sen niyá peynırden maan vérmedın?

-Nene hayr ola, saan noldi?

-Allahan, yazıhdır

...gösgan tahasan (gözüne takasın)

Bunun gibi belirtme ekinin de zaman zaman ortadan kalktığı görülür:

-Bah olmiya olmiya arhan dönesen. Sen getir ele torbaların doldor.

◆ -ğ->-ø-

iğne>ine

◆ -v-> ø

devşur->döşür-

◆ y->ø

iyirem (yerim), iyım (yiyeyim)

◆ -t->- ø-

hızmetkâr>hızməkâr

◆ -r->- ø

bir>bi

◆ -l->- ø-

kalk->gah-

◆ -n->- ø-

sonra>sora

Ekteki n'nin düşmesi: gitmiştiniz>getmişdiz

◆ **Hece düşmesi:**

Burya (buraya), orya. (oraya), haķgat (hakikat), annāz (ananız), öldorsaz (öldürseniz), dāfné (define)

Benzeşmeler:

Van ağzında ünlü ve ünsüz uyumunda bir çok aksaklıklar olsa da bazı benzeşmeler dikkat çekicidir:

◆ **a'dan sonra ilerleyici benzeşme:**

sahip>sahap

◆ **m'den sonra n'leşme:**

hamamnan (hamamdan), adamnan, babamnan.

◆ **n'den sonra ilerleyici benzeşme:**

bunnar, onnar, insannar, içinnân (içinden), gadınnar, élinnân (elinden), yapsınnar (yapsınlar), taburunnan (taburunla), şénnik (şenlik)

◆ **o'dan sonra ilerleyici benzeşme:**

yohdor (yoktur), goyonomi (koyunumu), otortmiş (oturtmuş), çoloh çocoğom (çoluk çocuğum), yohsoloh (yoksulluk) vb.

◆ **ö'dan sonra ilerleyici benzeşme:**

götörä (görürsun), göröm (göreym), götörsön (götürsun), özonä (özüne), öbörsönön (öbürsünün), köyon (koyun), örtöp (örtüp), bölöşdilär, böyök

◆ Gerileyici benzeşme sebebiyle kimi alıntı kelimelerde incelmeye vardır: *Ahmédä, häbär, häfte, gädär, väziyét.*

Aykırılışma (Benzeşmeme):

◆ Küçük ünlü uyumu metinlerde sık sık ihlal edilir. Bu aslında Türkiye Türkçesine göre bir kural ihlali olsa da Kırgızcada da görülen *olor* gibi örnekler Kıpçak özelliği sayılabileceğinden bu duruma, aykırılıştan ziyade benzeşme denilebilir.

◆ Büyük ünlü uyumu Van için maalesef söz konusu değildir. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi bunda yörenin Arap ve Fars etkisine maruz kalması, medrese tecvidi gibi birkaç sebebi ileri sürebiliriz. Ayrıca yabancı sözcüklerdeki ünlülerin algılanışındaki farklılıklar *häyat, häyran* gibi durumları ortaya çıkarabiliyor.

◆ Ünsüz benzeşmesine uymayan şu örnekler vardır: *atdi, acıhmişdi, duşdi, açdilar*

◆ **Ünlü birleşmesi:**

ne+idah > n'adah

ne +olup>n'olop

◆ k iki ünlü arasında kaldığında Azeri Türkçesinde olduğu gibi bazen y'ye döner:

akmäyini (ekmeğini)

◆ **Yer değiştirme (Göçüşme):**

bakraç> parhaç (-k->h değişimi de vardır.)

memleket>mélmékät, torpah, kirbit, eksik >asgik, ekşi>aşgi, firkete> filkéta, çömlek>çölmäk, köprü>körpü, goster->görset-

Çarpaz (çapraz) örneği genel Türkçeye muhalif bir söyleyiştir.

YAPI BİLGİSİ

◆ Soru daha çok *-mI* ekiyle değil, vurguyla yapılır:

-Sen häç baban ävinä getmiyisen? (Sen hiç babamın evine gitmiyor musun?) -- Yahu män inanmadım, bélé bişi haç olor?(Yahu ben inamadım, böyle bir şey hiç olur mu?)

--Sän häç tülki mülki görmişsen?

-"Vay tülki, sän häsdzä dáyıldın? Sani Sado küllüga atmamışdı?"

Genel Van ağız karakteri dışında ekli soru biçimleri de vardır:

....Bu bélé

olor mi yahu?

....Tülki "Ya élé mi?" diyor.

◆ *-ıp* zarf-fiil eki genelde uyuma girer. Bu durum geniş yuvarlak ünlülerde de görülür. Çoğu yerde görülen geçmiş zaman az da olsa duyulan geçmiş zaman görevinde kullanılır:

- *Gurt geldi guynım başına; élé susayıp, élé susayıp.*

- "*Valla benim garnım acıhıp, benim garnımı doyor.*

Bi süri atlar orda yayılıplar çimenlihdü, yésillihdü

...yağmur mevsimimiş, yağmur yağmış. O atların éyağının yérine de su dolop.

...Bu sébâpnân oni téndirâ sahlıyıp, üzârmi örtöp.

-*San Âmıryémân'ın adını nêrdên duyupsan?*

◆ *Alacaħsansa, yaparsansa, sévérsânsâ, gösdârırsansa, gabul édcársansa* gibi kip ve kişi eklerinin sıralaması Van ağızında görülen farklı ve ilgi çekici bir kullanımdır.

◆ II. çokluk kişi iyelik eki ile iyelik kökenli kişi ekinin yapısı *-ñiz* iken "ñ" nin düşmesiyle *-z* olmuştur: *yapdz, geldiz, anâz* Son kelime metinlerde *anamız* biçiminde kullanılmakla birlikte bu ortak kültür dilinin etkisiyle oluşmuştur. İstanbul Türkçesi yerli ağızları gün geçtikçe kendisine benzetmektedir.

◆ Geniş zaman olumsuz çekimi:

garışmanam (karışmam)

◆ Vasita durum eki *-nan/-nen*'dir. "...*yalannan gurdi gandiri.*" *gaşılınan* (kaşık ile), *sabahnan* (sabahleyin), *yémaknân* (yemekle), *mânnân* (benle), *siznan* (sizle).

◆ Zamir kökenli II. Çokluk kişi ve bildirme eki Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi *-sız/-siz*'dir: *gelmişsiz, gelesiz, çihmiyacahsız.*

◆ Duyulan geçmiş zaman/rivayet eki daima dar, ince ünlüyle *-miş*'dir: *varmış, olmazmış, dua etmiş, çohmiş, verirmiş, içermişler.*

◆ I. Teklik istek eki dar kalın ünlüyle *-ım* veya *-em/-am*'dir: *alım, götürüm, gohliyam, isdiyem gidım (gideyim), edım (edeyim), yiyım (yiyeyim).*

◆ Gelecek zaman eki *-AcAk*'ın II. Ve III. kişilerde *-acaħ* iken I. Teklik kişide son sesi düşmüş olarak kullanılır: *gélacam, atacam, gidacam, topliyacam, saħlamacam, vuracaħsan.*

◆ II. ve III. Kişiye emir *-ln* ve *-sln*'dir: *solâsım, gidın, solamâyım, diyin*

◆ Azeri Türkçesinin belirgin zarf-fiili *-anda/-enda* Van ağızında da görülür: *çihanda* (çıktığı zaman), *duyanda* (duyduğu zaman), *otlatanda* (otlattığı zaman), *gırandâ* (gırdığı zaman), *gidandâ* (gittiği zaman), *diyanda* (dediği zaman), *goranda* (gorduğu zaman) vb.

◆ *-lık/-lik/* eki yörede genellikle *-lıħ* az da olsa *-lık/-lik* :

çımanlıħda, yaşılıħde, gahıyaltılıħ, guzâllıħ, gurnazlıħ, gardaşlıħ, acılıħ, eşgılıħ, acılıħ, garşılıħ, galabalıħ, pistlıħ, saygısızlıħ, ortalıħ, bélélıħ(nan) (boylelikle), *âyılıħ, ağırılıħ, tamizlıħ, saglıħ, fakirliħ, amalécılıħ, fınalıħ, hırsızlıħ, çımanlıħ* vb.

birlik, çiftlik.

◆ Farsça renk adı yapan -ī Azeri Türkçesinde olduğu gibi Van ağzında da kendisini gösterir: *gāhvāyi (kahverengi)*.

Eklere kalınlaşma ve inceleşme eğilimi:

Yöre ağızlarında bazı eklerin kalın ve incelerinin genelleştiği görülür. Ancak bu çok ihtiyatla değerlendirilmesi gereken bir konudur. Elimizdeki metinlerden hareketle aşağıdaki eklerin kalın ve ince türleri verilmiştir:

Daima ince olan ekler:

Van ağzında kelime sonunda yer alan *açık heceli bütün dar ünlüler* - genelde- incedir. İnce karakter kelime içine girince değişebilir. Mesela “-si” eki bu haliyle sondayken inceye yakın bir söyleyişe sahiptir, ancak “gerisin geri” örneğinde kalınlaşabiliyor.

◆ II. kişiye emir Azeri Türkçesindeki gibidir: *-ginān: oturginān* “otur!” Kale civarında ya da Bitlis’e yakın yerlerde *-ginan’lı* kullanımlar da vardır. *çalginan (çal)*

◆ +i: (Belirtme eki) *bacılarımı, anasımı, gapıyı, yavrularımı, gurdi (kurdu) vb*

◆ -miş: (Geçmiş zaman/rivayet) *varmış, yohmış, açılmışım,*

◆ Şimdiki zaman eki olarak *-yor’un* ses düşme ve değişmesine uğramış biçimi olan *-i* veya *-iy* kullanılır: *gacıhî, diyi, bahî, alî, galî, tanyî, açî, mayalyî, diyi, gécî vb.*

◆ +sî: (İyelik) *anasî, balasî*

Daima kalın olan ekler:

◆ -sîz: *verîrsîz,*

◆ Bildirme eki genellikle *-dır’ dır: Keloglan’dır, Âhméd’dır*

◆ *-rak* zarf fiili *-rah* biçimindedir: *uçarah (uçarak), yüzerah (yüzerek), olarah (olarak), çalışarah (çalışarak) vb.*

◆ *-h* (bazen *-ğ*) I. Çokluk eki, kendisinden önceki ünlüleri kalınlaştırır: İstek ekiyle birleşerek: *dogōshah, gidah, gâttrah*. Gelecek zaman ekiyle birleşerek: *gélacah*. Görülen geçmiş ekiyle birleşerek: *içdih, gâtmişdih, gâttdih*. Geniş zaman ekiyle birleşerek: *gidärth*

◆ *-ın:* (İyelik/ tamlama) *evim, sennim.*

◆ *-ım:* (İstek I. teklik) *gidım (gideyim), édım (edeyim), yiyım (yiyeyim)*

◆ *-ım:* (İyelik I. Teklik/tamlama) *işim, manım*

◆ Tamlama eki yuvarlak ünlülü gövdelerin dışında genellikle dar ve kalın olarak *-in’dır: ävim, avımın,*

◆ Master eki *-mah* (bazen *-mak*):

dokmah, gélmah, gatmah,

-mah (bazen -mağ)mastarı ünlü ile başlayan ek aldığıda kalın -mağ'a (buradaki ğ yumuşak ğ ile kalın g arasındadır) dönüşür: *gätmağa*

FİİL ÇEKİMİ

Aşağıdaki fiil çekim tabloları yöreyi en iyi temsil eden çekimlerdir. İstanbul Türkçesinin etkisiyle girmiş örnekler ikinci sırada yer verilmiştir.

Şimdiki zaman:

Yöreyi temsil edebilecek çekim aşağıdadır. Ancak -yor'lu biçimler de sıklıkla kullanılmaktadır.

1. T.	<i>Géliyem</i>	1. Ç.	<i>Géliy\underline{h}</i>
2. T.	<i>Gélisen</i>	2.Ç.	<i>Gélisiz</i>
3.T.	<i>Géli</i>	3.Ç.	<i>gélilar</i>

Metinlerde geçen örnekler: *dönmiyisen, çıhiyorlar, bulamıyorlar, galiyorlar, bozuyor, diyor, ahiyor, olıyor, anlıyor, sıhiyor, gapiyor, yapıyorsun vb.*

Geniş Zaman:

1. T.	<i>Géläräm</i>	1. Ç.	<i>Gélär\underline{h}</i>
2. T.	<i>Gélersän</i>	2.Ç.	<i>Gélar\underline{s}ız</i>
3.T.	<i>Gélär</i>	3.Ç.	<i>gélärlär</i>

Metinlerde geçen örnekler: *sözömmän caymanam, bilirim, geçiririm, sarılır, dolanır, olur*

Gelecek Zaman:

1. T.	<i>Géläcağa m</i>	1. Ç.	<i>Géläcağ\underline{h}</i>
2. T.	<i>Géläcağsı n</i>	2.Ç.	<i>Géläcağsı z</i>
3.T.	<i>Géläcağ</i>	3.Ç.	<i>géläcağ\underline{h} r</i>

Metinlerde geçen örnekler : *giracahşm, yapacahşın, düşücäkşın*

Belirli Geçmiş Zaman:

1. T.	<i>Géldım</i>	1. Ç.	<i>Géld\underline{h}</i>
2. T.	<i>Géldın</i>	2.Ç.	<i>Géldınız</i>
3.T.	<i>Géldi</i>	3.Ç.	<i>géldiler</i>

Metinlerde geçen örnekler: *iyébulürdüm, sürdüm, duşürdüñ, gätürmadın, gätüdiler,âyürdiler, goydılar, vurduğ, bulduğ, gurtulduğ vb.*

Belirsiz Geçmiş Zaman:

1. T.	<i>Gélmişäm</i>	1. Ç.	<i>Gélmiş\underline{h} Gélmişiz</i>
2. T.	<i>Gélmişsen</i>	2.Ç.	<i>Gélmişsiz</i>
3.T.	<i>Gélmiş</i>	3.Ç.	<i>gélmişlär</i>

Metinlerde geçen örnekler *acıh_ımişam, gätürmämışim, almışım, galmişim, çihmişih, vermişsiz, ayırmışsiz, açmamışlar, bahmişlar, galmişlar, içmişlar vb.*

Tasarlama Kipleri:

Emir:

2. T.	Gél	2.Ç.	Gélm
3.T.	Gélsın	3.Ç.	gélsmnär

Metinlerde geçen örnekler : *Doyor (doyur), otoron, gélsın, çéksın, duşsum, çihşın, yihışın, gélmasın, görmäsın, atşın, olşın., isdésinnär,*

Gereklilik:

1. T.	Gélmäliye m	1. Ç.	Gélmaliyi h
2. T.	Gélmälise n	2.Ç.	Gélmalısz
3.T.	Gélmäli(di r)	3.Ç.	Gélmalıdı rlar

Metinlerde geçen örnekler: Örnekler azdır: *düz olmalıdır*

-*Ma_h lazım* 'lı biçim daha yaygın :

Her şeyi Allah'dan isdéma_h lazım.

Dayi, bu çoh_h fénadır; buni öldorma_h dáyıl, yah_hma_h lazım.

....vésayitnen gitmək lazım.

İstek:

1. T.	Gélm géläyım	1. Ç.	Gélälım
2. T.	Géläsan	2.Ç.	Gélmalısz
3.T.	Gélä	3.Ç.	Gélmalıdı rlar

Metinlerde geçen örnekler: *Çiharayım, sarayım, tutayım, géleyım, çihayım, toplıyayım, gettreyım, doyorom, Bahäsan, gırasan, durmiyasan vb.*

Dilek ve Şart:

1. T.	Gélsäm	1. Ç.	Gélsa _h
2. T.	Gélsän	2.Ç.	Gélsänız
3.T.	Gélsä	3.Ç.	Gélsälär

Metinlerde geçen örnekler: *gösgömä ta_hsam, a_hıtsam, annatmasanız, gatılırsanız, ayrılmasanız, bahşan, olsan, sārılısän, galırsa_h, gorsälär, vb.*

ANLAM VE KELİME BİLGİSİ

Van, bölgenin diğer illerinde olduğu gibi benzer sözcük atasözü, deyim ve anlatım özelliklerini gösterir. Ama burada yine Azeri söz dağarcığının ve ifade mekanizmalarının ağırlıklı olduğunu hatırlamak gerekir. Aşağıda vereceğimiz örnekler bu görüşümüzü destekler mahiyettedir:

*Aç it fırına bahmanan doymaz*²⁴
Ağ gun (adamı) agardar, gara gun garaldar.
Ağanın malı gader hızmakârın camı çıkar
Çolmak diyer dıbım altun çomçe diyér men hardayam?
Êşşak buyumalınan tavlabaş olmaz
Goyumı olmayanın pıçağı késkin olur
Man umaramı bacımnan o da olı acımnan
Ogıt véran çoh olur ékmalı véran az olur
Okuz can çékişenda pıcahı çeken çoh olur
Uşagıman olmaz bazar arpa vérar bugday alar
Yogurt tokulsa yeri galır ayrıran tokulsa nayı galır

Söz Dağarcığı:

Bu sözcüklerin çoğu aslen Güney Azerbaycan'dan Van'a göçmüş *Kuresinli* aşiretine aittir.

aba abla (Van'da eski aile terbiyesinde başkaların yanında veya saygıdan dolayı anneye "aba" diye seslenilirdi.)

abdug ayrılan

abi ağabey (Van'da eski aile terbiyesinde başkaların yanında veya saygıdan dolayı babaya "abi" diye seslenilirdi.)

abur haya, edep

aburlu: hayalı, edepli

acıbağlı: merhamete muhtaç

acıg: intikam

açma çekirdeği çıkartılıp, kurutulmuş kayısı

adamsız: kimsesiz

aftafa ibrik

ağbaş: saçları beyaz

ağpırçek: saçları ağarmış, ihtiyar

ahır: elbet, elbette.

aj: aç

aksekkel saçları ağarmış, ihtiyar

alabaydag: rezil, rüsva

alça: erik

anlaglı: düşünceli

anlagsız: düşüncesiz, kaba.

apar- götür-
arığ zayıf.

aşkere: açıkça

aşoh: aşık

attırğa: at gibi haşarı, yaramaz.

azdamşan az konuşan.

azdır- kaybetmek.

bala: küçük; çocuk

bannamag (horoz) ötmek, bağırarak

bardan büyük çuval

başmag: ayakkabı.

bebağt: vefasız

bele: böyle

belengaz: sessiz, kendi halinde

besleme: ev işlerine yardım eden kadın hizmetçi.

bıldır: geçen sene.

bızav: buzağı

bibi: hala

bulağ kaynak suyunun çıktığı yer

cemik ikiz

cınah lâdes kemiği

²⁴ Yılmaz Önay, *Van Folklorundan Örnekler*, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Tezi, s. 46-49; Sözlerin bir bölümü kendi tespitlerimizdir

cındır: eskimiş, yıpranmış; etin yapış yapış süngerimsi yeri.

cır-: yırt-

cırığ: yırtık

cinçırası: az yanan ışık

cuce: civciv

çal: oda içinde elin yıkandığı yer.

çemürlemek: sıyırmak (kolunu sıyırmak).

çepik: alkış

çım-: yüzmek, yıkanmak.

çohma: çocuğ: çoluk çocuk

çoğen: baston,asa

çolistan: çöl.

çomçe: kepçe

dal: arka

daldala-: aralamak, kapı veya pencereyi yarı açık bırakma

damçır: damla

danışmag: konuşmak

den: kabuğu soyulmuş buğday, döğme.

desturhan: sofra

devrki gün: ertesi gün

devrusi gün: ertesi gün, yarın.

dığ: hastalık

dığlamag: hastalanmak

dırçığ: tekme

dırış: uzun,uzuna boylu

dıb: şeker pancarı

dımdık gaga

dınmek: konuşmak

dınne-: dinlemek

domık: küçük dam

doşşap: pekmez

doş göğüs

dıyu: pirinç

efe: baba,dede

ekenek: ekili yer

elcek: eldiven

élé: öyle.

elı yingul: eli hafif

emizmek: emzirmek

asgık: eksik.

eşık: dışarı

ettarcı: çerçi, mahalle aralarında incik boncuk satan.

eyvan: balkon

eze: teyze

ferik: piliç

filkete: firkete, çengelli iğne.

garanguş: kırlangıç

garnı yogun: şişman

garnıaçığı: yoksul

gayırmag: yapmak

gadak: çamız yavrusu

gahvayı: kahverengi.

gévan: dağlarda yetişen ve yakacak olarak kullanılan dikenli bir bitki.

gıç: ayak, basamak.

gıdık: keçi yavrusu.

gıfıl: kilit

gırag: kenar

gırdan: büyükçe,iri yapılı

gic: ahmak

gıcelmek: başı dönmek

gile: göz bebeği

giyev: güveyi

god: tahtadan yapılmış tahıl ölçeği.

goga: dantel yumağı.

gogart: horoz ibiği

gohum: hısım

gopal: baston.

gör: mezar

gotdo: kısa, kısa boylu, küt.

gurşamak: kandırmaya çalışmak

guşhana: tencere

gurtul-: bitmek, tükenmek; kurtulmak.

gorset-: göstermek

gunorta: öğle vakti

guvenk: halay

hamısı: hepsi

hara: nere

harda: nerede, nerde.

hassa: şapka, külâh.

heger: eğer.

helbet: elbet.

helbür: elek, kalbur.

henek: şaka

hepehg: sürgü.

her: hayır.

heresi: her biri.

heşenekli: kısıkanç

hevsele. sabırlı
hıslamak: çalmak.
hūş akıl
ıldırım: yıldırım
ışğırak: ısıklık
ıçı yılan
ılan yılan
ıltıme yağa yumurta kırmak suretiyle
 yapılan kahvaltılık yemek, yağda
 yumurta.
ımdı şimdi
ine: iğne.
ingiltı: inilti.
ıssısır sıcak su
ışlık: gömlek
ıtı keskin
itirmek yitirmek
ıbağ ön
ıftar: ihtiyar
ıamet : güç, takat; söz, konuşma.
ıasıb yoksul
kefkur: süzgeç
kehank. yabanî otları temizlemek
kelem: lahana
kembağ: virane,yıkılmış
kendal çukur : dik, keskin çukur.
kerdı . bostanın hafif tümseklerle ayrılan
 bölümlerinden her biri, üçük bahçe
kerki keser
kerme tezek
kerti bayat
kındırek merdane.
kırtık ufak parça, az, azıcık.
kolık basit kulübe.
konzağ harap, dökük
kokelmek şişmanlamak
komek yardım
korpu. köprü
kosev tandırda ekmek yaparken kullanılan
 bir alet.
kossep tandır karıştırıcı
kotan pulluk.
koynek iç çamaşır
kurık: at yavrusu
kūze testi
kuçe: sokak

kursı kürsü.
kuvle tandırın hava alması için alt tarafından
 bırakılan delik, havalandırma deliği.
kuvle boceğı tandır civarında bulunan,
 dokunulduğunda top haline gelen bir böcek
lecek baş örtüsü
lehle- susamak. susuzluktan dili dışarda
 kalmak
lop: minder
mağat divan
mazrağa. tandırda ekmek yaparken kullanılan
 bir alet.
man ben
méytép mektep, okul.
miğ: çivi
miğmiğ sinek
mıncık saç teli
murçek karasinek
musranı hayvanların ahırda yem yedikleri yer,
 yemlik.
munmek binmek.
moncoh boncuk.
mor patlıcan
morodonı sallamak. asik suratlı olma hali
möhré: toprak duvar.
nagıl masal
nahır hayvan sürüsü.
nahırcı köyün, mahallenin hayvanlarını belli
 bir süre otlatmak üzere kiralanmış çoban.
nérdivan merdiven
nava torun
nıgır tombul
niyaran merakta
nokér hizmetçi
nubar turfanda.
obaşdan sahur
oh ok.
otarmak otlatmak.
ovlé vaktı öğle vakti.
oymak övmek.
paltar: elbise
parhaç /pağraç bakraç, su veya süt kovası.
payton. fayton.
pişik kedi
puçuluk havuç
sağal- · iyileşmek, hastalıktan kurtulmak

sağo: palto
sañç- sokmak, ısırarak. (böcek sokması)
sekkavıl kar süptürgesi
semvar semaver
sırtar- sırtıtmak
sohum nadasa bırakılan tarla
suvak sıva
suyar- sulamak.
şeşe: bir haftası dolan lohusaya yatağının kalkacağı gün verilen gece eğlencesi.
şevle şavk, ışık, akis.
şillik tekme atma (hayvanlar için)
şile. döğme (den) ile yapılan mahalli bir yemek.
şilopt sulu kar yağışı
şıpana kapı eşiği.
şıpık terlik
şohum sürülüp nadasa bırakılmış tarla.
şor tuzlu,acı
talıs bir çuval çeşiti.
tépik tekme.
téşı : iğ, eğireç.

taşt: leğen
tısdavaza bir cins böcek.
tısgırmiş: kurumuş,büzülmüş, zayıf
tiyan: tava
tor ağ,tuzak
toy harlı: düğün toplantısı
toyuh/tavutl tavuk
tula köpek yavrusu
ulduz yıldız
uşah çocuk
uz yüz
yalaşdan yalandan.
yaldatmak: aldatmak.
yerişmek : yetişmek
yetuk olmak : gizlice olup bitenleri anlamaya çalışmak.
yurla. türkü söyle
zahar her halde.
zaro çok yaşlı
zirza kapı mandalı

Van Ağzının Türk Etnik Topluluklarıyla İlişkisi Sorunu:

Zeynep Korkmaz, Anadolu ağızlarının etnik yapısını incelediği makalesinde²⁵ Kayı, Kınık, Avşar, Salur, Çepni, Bayındır, Bayat, Alayuntlu ve Eymir boyların bu ülkenin dil haritasında rol oynadığını ileri sürüyor. Buna göre Van ağzını Türk boylarının dil özelliklerine göre karşılaştırsak daha çok Avşar ve Salur boyları ile irtibat kurmak durumundayız. Bu boyların Van ağzıyla ortak ya da yakın olan özelliklerine gelince:

Avşarlar:

Kelime başındaki *ğ* ve *k* ünsüzleri tonlulaşarak *ğ* ve *g*-ye dönmüştür.

Salurlar(Salgur):

Kelimelerin iç ve sonseslerindeki kalın damak *ğ*'ları Avşarlar'da olduğu gibi sızcı, tonlu gırtlak *h*'sına döner.

Kelime başlarında *b->p-* değişiminden doğmuş *p*-ler vardır: *pıçahl* 'bıçak' *pırçahl* 'burçak', *pahır* 'bakır', *paltalamah* 'baltalamak' gibi.

Kelime başlarındaki tonsuz artdamak *k*-ları patlayıcı tonlu gırtlak *ğ*-sına döner: *ğız*, *ğaya*, *ğat*,-*ğorhu* gibi.

Çekimli fiillerde çokluk eki *k-* ve: *ekerik*, *almışsıh* 'almışız' geliyoruh 'geliyoruz', yapacağıh gibi.

²⁵ Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971, Ankara 1971, s 21-32

Gelecek zaman eki, ek sonundaki k ünsüzünün yanındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi dolayısıyla hep kalın olarak kullanılır ve -cah şeklinde dir.

Kıpçaklar:

Van ağzında Kıpçak Türkçesinin özellikleri Oğuz özellikleriyle karışmış haldedir. Tarihte bölgeden geçmiş Kıpçak Türklerini ismen takip edemesek de buraya yerleşmiş ya da buradan geçmiş Kıpçak unsurlarını hesaba katmamız gerekir. Evliya Çelebi'nin Ahlat'ta Moğolca'ya ve Çağataycaya yakın söyleyişler bulması bunun delili olarak gösterilebilir. İki Moğol istilası sırasında bölgeden geçmiş Moğol unsurlar arasında Kıpçak Türklerinin varlığı şüphe götürmez. Anadolu daha çok Oğuz halitası olması sebebiyle bu Kıpçak unsurların özelliklerini tespit etmek bir hayli zordur. Bir çok Kıpçak özelliği ya Oğuzlaşmış ya da Oğuz sanılmıştır. Ancak tarihî Kıpçak metinlerinde gördüğümüz bazı ses özellikleri Van ağzıyla örtüşebilir. A. F. Karamanlıoğlu Kıpçakça metinlerde: $-k- > -h-$, $-g- > -y-$ ünsüz türemesi bahsinde h ve y ön türemesini, ses düşmesi bahsinde $y-$ düşmesini, ikizleşme ve göçüşme olaylarını veriyor.²⁶ Van ağzında da gördüğümüz bu olay ve ses özellikleri orijinal bir Kıpçak özelliği midir? Yoksa Türkçe'nin Oğuz kolunda da görebileceğimiz hadiseler midir? Bu konu zannımızca biraz daha araştırılmaya muhtaçtır.

Yine Zeynep Korkmaz Bartın ve yöresi ağzlarında üç ağız tabakası tespit eder: Oğuz, Türkmen ve Kıpçak. Bu ağız tabakalaşması Van için de söz konusu olabilir. Korkmaz'ın Kıpçak tabakalaşması içinde ifade ettiği $\tilde{n} > y$ ve $g > v$ değişiminden²⁷ ikincisi Van için söz konusudur. Van'da *bızav* ve *gıvey* bu türden bir değişimdir.

Karakoyunlular ve Akkoyunlular Oğuz boyundandır. Akkoyunlular Oğuz'un Bayındır kolundandır.²⁸ Bu iki devlet kuruldukları sahada çeşitli Türk boy ve oymaklarını bir araya getirmişlerdir. Karakoyunlar; *Karakoyunlu*, *Sa'dlu*, *Duharlu*, *Karamanlı*, *Çakırlu*, *Habilu*, *Doğer*, *Avşar*, *Bayramlı*, *Suleymanlı* gibi aşiretlerden oluşuyordu. Akkoyunlular; *Bayındır*, *Purnek*, *Musululu*, *Hamza Hacılı*, *Izzeddin Hacılı*, *Halep Turkmenleri*, *Afşarlı*, *Bayatlı*, *Çepniler*, *Ağaçeri*, *Kaçar*, *Doğer* kabilelerinden oluşmuştu.²⁹ Bu iki devletin Van gölü civarında zaman zaman hakimiyetleri söz konusur.

Çepniler, Anadolu'da özellikle Karadeniz bölgesinde adını duyurmuş bir boydur. Çepniler gönüllü olarak özellikle Doğu Anadolu'da Osmanlı kalelerinde kullanılmışlarsa da sürekli tarassut altındadır. Trabzon ve Canik bölgesinden gelen Çepnilerin İran harbinde Safevilere bilgi sızdırması ve Erciş kalesini savaştan teslim etmesi üzerine Van Beylerbeyine gönderilen bir hükümle

²⁶ Alı Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay Ankara 1994, s. 16-21

²⁷ Zeynep Korkmaz, *Bartın ve Yöresi Ağzları*, TDK yay., Ankara 1994, s. 43.

²⁸ I. Hakki Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, İTİK yay Ankara 1984, s. 180-189

⁻⁹ Orhan Kılıç, *age* s. 12

(1568) bölgeden tamamen çıkartılmaları hususu mühimme defterlerinde kaydedilmiştir.³⁰ Bu tarihe kadar yörede oldukça fazla sayıda Çepninin ikamet ettiği tahmin edilebilir. Ayrıca bütün Çepnilerin bölgeden uzaklaştırıldığı belli değildir. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Çepniler de zaman zaman Osmanlı'dan milliyetini gizlemiş bu şekilde izini kaybettirmiş olabilir.

Karamanlılar Oğuzun Avşar boyundandır.³¹ Karaman bölgesinde gelen Türklerin bu boya ait olması yüksek bir ihtimaldir. Yine bölgede kurulan devletlerin nüfus yapısında Karamanlı ismi sık sık görülüyor.

Van; dil yönünden daha çok Bayat Avşar Salur boylarının izlerini, soy yönünden aşağı yukarı bütün Oğuz ve Kıpçak Türk topluluklarının özelliklerini taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Avcı, Yusuf: *Fıtrat*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1997
- Caferoğlu, Ahmet. "Anadolu Ağızlarından Derlemeler" (Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları)
- Cumhuriyetin 75 Yılında Van* Van Valiliği yay . Ankara 1999
- Eren, Hasan. "Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları", *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK yay . Ank. 1975. s 113-119
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Erzurum İli Ağızları*, Atatürk Univ. Yayınları, Erzurum 1978.
- : *Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi*, Atatürk Univ. Yayınları, Erzurum 1986.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- Düzümü) Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. IV. Kitap. YKY yay. İstanbul 2001.
- Evliya Çelebi: *Seyahatname* (Sadecleştiren: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş), İkra yay. . C III-IV, İstanbul 1986
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sad.: Zuhuri Danişman). Zuhuri Danişman Yayınevi, C. VI. İst. 1970
- Uzunçarşılı, I Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay. Ank 1984.
- Karahan, Leylâ. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK yay . Ankara 1996.
- Karamanlıoğlu, Alı Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. TDK Yay Ankara 1994.
- Kayaçelebi, Kaya, *Doğunun Yıldızı Van (Her Yonuyile)*, Zafer Matb İstanbul 1990.
- Kılıç, Orhan. *XI' Ve XII' Yüzyıllarda Van*. Van Belediye Başkanlığı yayınları. Van 1997
- Korkmaz, Zeynep. "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971, Ankara 1971. s 21-32.
- : *Bartın ve Yoresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1994
- Onay, Yılmaz. *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Van 1995
- Sevim, Alı. *Anadolu'nun Fethi -Selçuklular Donemi*, TTK yay . Ankara 1988
- Suleyman Paşa. *Van Tarihi*, Matbaa-yı Ebuuzziya, İstanbul 1928
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araş yay Ankara 1992.
- Talay, Aydın. *Bizim Eller*, Van Belediye Başkanlığı yayınları. Ankara 1998
- Türkdoğan. Orhan. *Güneydoğu Kimliği*, Türk Ocağı Bolu Şubesi. Bolu 1995
- Van Kutuğu*, Yuzuncu Yıl Univ. Yayınları, Van 1993
- Uzluk, F. N.. *Karaman-Oğulları Hakkında İki Ağıt, TDAY Belleten*, 1962, Ank. 1963. s 67-105
- Zülfikar, Hamza. "Van Golu Çevresi Ağızlarının Özellikleri", *Omer Asım Armağanı*, TDK yay . Ankara Ün v Basımevi, Ankara 1978. s. 297-317

³⁰ Faruk Sümer *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araş Yay Ankara 1992. s. 247.

³¹ I. Hakkı Uzunçarşılı *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay Ankara 1984, s.I. Ancak F. N. Uzluk. *agm.* s. 67'de Karamanlıların aslı konusunda. "Uğuz Türkmenlerinden Salur kabilesinden, Kınık boyundan oldukları soylenen ." diye ifade ediyor